

Предраг М. Видановић¹
Историјски архив у Пироту
Србија

АРХИВСКА ГРАЂА - КУЛТУРНО ИЛИ НАЦИОНАЛНО ДОБРО?

Анстракт: Рад се бави незавидним положајем архива као установе у оквиру Министарства културе, а чије постојање зависи од локалне самоуправе, те је на тај начин маргинализована, недовољно вреднована како у правном, тако и у материјалном, образовном и сваком другом стручном смислу. У фокусу рада је неразумевање државе и друштва за значај архива као институције културе која има обавезу постојања на једној административној територији. Рад прати развој архивског законодавства када је имало неких помака, а након тога или није ни обрађивано или је приметно деградирано. Да би се променио овакав однос државе мора се најпре прецизније дефинисати архивска грађа која настаје у процесу рада институција, организација и других правних лица заснованим на правним актима државе. Дакле, она је државна имовина. Из тог разлога, архивску грађу потребно је дефинисати као национално, а не културно добро. Национално добро је у ширем смислу део културног добра, али издваја се из њега због своје опште важности за државу и због своје јединствености и непоновљивости. Национално добро биле би ствари и творевине од државног интереса које уживају посебну заштиту и ту би спадале, поред архивске грађе, археолошка налазишта и стара и ретка књига. Добро полазиште дато је у *Нацрту Закона о архивској грађи и архивској делатности* који предвиђа архивску грађу као јединствени *Архивски фонд* Републике Србије, али је у наставку потребно да се истакне његова национална вредност и да управљање над архивима преузме Влада Републике Србије, а не појединачно министарство. То би и било фундаментално полазиште на основу кога би се даље третирао архивска грађа и вршила њена валоризација. Ако се архивска грађа дефинише као национално добро, онда она то мора заиста и да буде са свим својим доказним и меморијским елементима коју садржи, а архиви као чувари те националне меморије да добију своје институционално место у оквиру државе.

Кључне речи: архивска грађа, културно добро, национално добро, валоризација, законодавство, архивистика

Положај архива као установе и архивистике као науке данас у Србији можда није на најнижем нивоу од њиховог постојања, али свакако није на адекватном и на оном који му припада. Узрок томе требало би тражити у његовом фундаменту, односно у непостојању законодавства. *Нацрт Закона о архивској грађи и архивској делатности* ни дан-данас није донет.

Највећи проблем је непостојање разумевања државе и друштва за значај архива као органа државне управе и институције која би требало да буде основна и значај архивске грађе као меморије националног постојања једне државе и њеног становништва.

Да би се овакав однос државе променио најпре се мора прецизније дефинисати архивска грађа. Архивска грађа је део укупног светског културног наслеђа, али

---

¹ виши архивист, prmvidanovic@gmail.com

је она ипак првенствено одређена значајем које има у оквиру друштвене заједнице која га је створила.² Писани носилац информација јесте архивска грађа која се састоји од више облика који се називају општим именом *архивски документи*.

Национално или културно добро?

Да би се један документ могао сматрати архивским, морао би да поседује нека суштинска обележја, да буде оцењен као значајан за чување и да има трајну вредност. Он настаје у процесу свесне и организоване људске активности усмерене ка извршењу одређеног административног, правног, пословног или каквог другог друштвеног циља.³ Чувати архивску грађу у било ком облику са циљем да се сведоче одређени догађаји, поступци, радње и процеси људи, представља најсветији задатак целокупне друштвене заједнице. Архивска грађа најбоље сведочи о постојању људи у одређеном времену и на одређеном простору. На основу информација које су садржане у архивској грађи могуће је реконструисати прошлост.

Међутим, поред историје, архивску грађу користе и друге науке (право, информатика, генеалогичка историја уметности, археологија, педагогија, психологија и друге друштвене али и техничке науке), као и приватна лица приликом својих управних и имовинско-правних поступака. С обзиром на то да регистратурски материјал производе установе које су на посредан или напосредан начин везане за државу и стварају њен општи национални идентитет, из тог регистратурског материјала издваја се архивска грађа која ће се трајно чувати. То су информације о одређеним људским радњама и поступцима, постојању, делатности једне јавне или приватне установе, друштвене организације или појединца. Та појединачна информација забележена је само на том документу који не може да се пронађе на другом месту, а који одликује се својом непоновљивошћу и јединственошћу.

Архивска грађа није настала нечијом инспирацијом, маштом или нечијим надахнућем, она настаје у процесу рада институција, организација и других правних лица заснованих на правним актима државе. Дакле, она је државна имовина и од трајне је друштвене, научне и културно-историјске вредности за једну одређену територију или за државу у целини. Из тог разлога архивску грађу потребно је дефинисати као национално, а не само као културно добро. Национално добро је у ширем смислу део културног добра, али издваја се из њега због опште важности за државу и због своје јединствености и непоновљивости пошто је настало радом органа, институција, организација или приватних лица која је створила држава или која су важна за државу. Архивска грађа преласком у архив постаје национално добро, односно основ за реконструкцију догађаја из прошлости. Ако бисмо само архивску грађу дефинисали као национално добро не бисмо много постигли, јер то мора да буде група ствари. У национална добра поред архивске грађе можда би могла да се уброје и археолошка налазишта и стара и ретка књига. Дакле, национално добро биле би ствари и творевине од државног интереса које уживају посебну заштиту и ту би спадала архивска грађа, археолошка налазишта и стара и ретка књига. Даље, национално добро се, у зависности од свог значаја, разврстава у категорије национално добро, национално добро од великог значаја и национално добро од изузетног значаја.

² Бранка Докнић, *Архивска грађа као културна баштина*, Архив бр. 1-2, Београд 2003, 43.

³ Бориша Радовановић, *Огледи из архивистике*, Зборник радова, Крагујевац 2010, 24.

Као национално добро, архивска грађа мора да буде директно под заштитом државе, а архиви као институције које се брину о националном добру морају имати адекватан статус. Међутим, праћењем развоја архивског законодавства у Србији⁴, приметно је да архивска служба кроз законодавство и када је имала неких помака након тога или није ни обрађивана или је приметно деградирала.

Од прве самосталне архивске установе на територији Србије која је са радом започела 1. јануара 1900. године под називом Државна архива Краљевине Србије на основу *Закона о државној архиви*, терминологија која је коришћена веома је значајна за разумевање самог значаја архива. Архиви су *државни*, створени су на основу Закона о државним архивима и били су под управом и надзором Министарства просвете и црквених послова.

У Краљевини Југославији, између два светска рата, заштита архивске грађе остала је без изграђеног правног система.

После завршетка Другог светског рата архиве су биле у хаотичном стању, а архивска грађа употребљавана је као сировина за прераду и грејање. Нова власт донела је *Одлуку о заштити и чувању културних споменика и старина*⁵ која је имала циљ да, поред архивалија, заштити све културне споменике и старине. Овом одлуком се све зграде од историјског и уметничког значаја, јавни споменици, бисте, слике, библиотеке и архиве, стављају под заштиту државе. Како су, и поред ове одлуке, многа документа била предата индустрији за прераду хартије без одобрења надлежних архива, Савезна влада је 12. априла 1948. године донела *Наредбу о привременом обезбеђивању архива*.⁶ Да би унапредило заштиту архивске грађе и спречило њено уништавање, Министарство просвете је, на предлог Државне архиве, у централној Србији основало 16 архивских средишта. Непосредно руководство и администрирање архивских средишта водило је Министарство просвете, а контролу Државна архива Србије. Коначно, 23. јануара 1950. године донет је *Општи закон о државним архивима*⁷, према чијем слову су само савезни и архиви република обавезни, док су остали (градски, специјални и збирке научних установа) факултативни и могу се оснивати, али нису обавезни. Дорадом и проширењем овог Закона сва архивска грађа, без обзира на то чија је својина и у чијим се рукама налази, под нарочитом је заштитом државе. *Закон о државним архивима*⁸, како општи тако и Србије, поред надзора врховног руководства над свим архивима, посебно је ставио у дужност Државној архиви савезне државе и државним републичким архивима да врши надзор над чувањем историјско-архивског материјала.

Од 1955. до 1957. године архиви су ушли у ресор опште управе, а тек су касније прешли у ресор културе. Законом из 1960. године, према члану 1. *Општег закона о заштити споменика културе*⁹, „спомеником културе сматрају се непокретни и покретни предмети, као и група предмета који су због своје историјске, социолошке, археолошке, етнографске, географске, урбанистичке или научне вредности од значаја за друштвену заједницу.“ Из ове одредбе произилази да се и архивска грађа

⁴ Бошко Ракић, *Развој архивског законодавства у Србији*, Зборник радова Народног музеја Краљево и Историјског архива Краљево, *Наша прошлост* 8, Краљево 2007, 147-179.

⁵ Службени лист ДФЈ, бр. 10/1945.

⁶ Службени лист ФНРЈ, бр. 25/1948.

⁷ Службени лист ФНРЈ, бр. 12/1950.

⁸ Службени лист ФНРЈ, бр. 8/1952.

⁹ Службени лист ФНРЈ, бр. 17/1959.

може у целости сматрати спомеником културе. Овај Закон увео је пометњу у пракси (ко региструје архивску грађу - да ли архиви који је и чувају или се она региструје код одговарајућег завода за заштиту споменика?). Архивска служба тек 1967. године добија нови *Закон о архивској грађи и архивској служби*¹⁰ којим се потпуније и прецизније дефинише појам архивске грађе и регистратурског материјала, с тим што закон први пут, поред архивске грађе, штити и регистратурски материјал као извор за архивску грађу. Том приликом се утврђује и принцип обавезности архивске службе. Службу заштите архивске грађе од општег интереса за Републику врши Архив Србије, за покрајину покрајински, за општину или више општина општински или регионални архив. Након уставних промена из 1974. године и вишегодишњих припрема, у Србији је 1977. године први пут донет *Закон о заштити културних добара*,¹¹ чиме је престао да важи *Закон о архивској грађи и архивској служби* из 1967. године, а примењивао се за подручје СР Србије без покрајина. Законом се регулише заштита свих културних добара, јединственим, општим и основним принципима заједничким за сва добра. Дакле, појам „културно добро“ уводи се по први пут и најпогодније означава најшири круг добара која се штите и одговара потреби ширег и темељнијег приступања заштити свих културно-историјских вредности, укључујући и архивску грађу. Делатност заштите културних добара остварује се према њиховим врстама. Културна добра су подељена на непокретна и покретна (где спада и архивска грађа). Одредбом члана 9. свако је дужан да чува културно добро и да се према њему односи са посебном пажњом. Развијање свести грађана о значају културних добара и неопходности његове заштите трајан је задатак васпитно-образовних и културно-просветних и других самоуправних организација и заједница. Овим законом је укинута матична функција, а Архив Србије, раније као матични, имао је улогу координације рада, развоја и унапређења архивске делатности у Србији.

Скупштина СР Србије је крајем јануара 1990. године донела *Закон о културним добрима*.¹² Превасходни разлог за његово доношење био је да се на јединственим принципа културна добра евидентирају, валоризују и заштите на подручју републике Србије.

У односу на досадашње прописе инспекцијски надзор је први пут другачије постављен и детаљно разрађен. Уведена је институција републичког и покрајинског инспектора за заштиту културних добара, са овлашћењем да прегледа културна добра и радове који се изводе на њима, да обуставља радове, извештава о уоченим неправилностима и предлаже потребне мере.

Доношењем *Закона о културним добрима* из 1990. године, када је успостављен јединствен систем заштите архивске грађе у читавој Републици, и *Закона о остваривању општег интереса из области културе* из 1992. године¹³, финансирање личних доходака у свим архивима у Републици преузело је Министарство културе Републике Србије, док су материјални трошкови финансирани из буџета општина. Овај начин финансирања остао је све до доношења *Закона о утврђивању одређених надлежности аутономне покрајине*¹⁴, *Закона о локалној самоуправи, односно Закона о буџетској систему*¹⁵, када финансирање општинских и међуопштинских

¹⁰ Службени гласник СР Србије, бр. 12/1967.

¹¹ Службени гласник СР Србије, бр. 28/1977.

¹² Службени гласник СР Србије, бр. 6/1990.

¹³ Службени гласник СР Србије, бр. 49/1992.

¹⁴ Службени гласник СР Србије, бр. 6/2002.

¹⁵ Службени гласник СР Србије, бр. 9/2002.

архива прелази на општину у чијем седишту се налазио архив и који се води као његов оснивач, уз симболично учешће других општина за које архив обавља делатност и то, пре свега, за делимично покривање материјалних трошкова. Дакле, архив је остао на терету општине која га је основала, а сигурност његовог финансирања, иако је *Закон о буџетском систему* процентуално повећао учешће општина у полагању права на део средстава која се уступају општинама из укупних прихода (пореза на зараде и порез на промет) Републике за финансирање делатности архива, и даље зависи од схватања и односа локалне самоуправе према архивској делатности.

Архиви, као међуопштинске институције, са разлогом покривају одређене географске, културне, политичке и историјске целине па, по правилу, обухватају територију више општина. Међутим, њихов положај и однос према скупштинама општина (суоснивачима) Законом нису били ближе дефинисани, због чега општине веома неједнако схватају своје обавезе према архивској служби. Главни терет финансирања сноси општина/град у којој се налази седиште архива, док остале учествују у финансирању много мање, а неке симболично или никако.

Свакако је значајан помак то што се у *Нацрту Закона о архивској грађи и архивској делатности* предвиђа архивска грађа као јединствени *Архивски фонд Републике Србије*. Међутим, последице такве дефиниције нису изречене до краја, те је то само први корак који води до националног добра. Законом је постигнута само делимична последица, али недостају сам завршетак и суштина таквог става. Потребно је да се истакне његова национална вредност и да управљање над архивима преузме Влада Републике Србије, а не појединачно министарство. То би било фундаментално полазиште на основу којег би се даље третирао архивска грађа и вршила њена валоризација. Ако се архивска грађа дефинише као национално добро, онда она то мора заиста и да буде са свим својим доказним и меморијским елементима које садржи, а архиви као чувари те националне меморије да добију своје институционално место у оквиру државе.

Недовољна заинтересованост друштва и саме државе према архивима довела је до негативних последица које ће моћи да се разреше само одлучним резевима и кореним променама. Архивска служба у Министарству културе је маргинализована, недовољно вреднована како у правном, тако и у материјалном, образовном и сваком другом стручном смислу. И даље без правог закона, сведена на материјалну зависност локалних самоуправа, који на архиве гладају као на баласт у буџету, без икаквог разумевања саме институције и сврхе њеног постојања, дато јој је сасвим периферно значење. Нажалост, као и многе друге институције, они зависе од блискости руководећег кадра са врхом локалне самоуправе, те на тај начин могу искамчити неко разумевање, што опет доводи до партијског и политичког запошљавања нестручних и незаинтересованих и збрињавања партијских кадрова. Част изузетима, али у перспективи то не обезбеђује кадар који разуме комплексност архивистичке науке и самих архива. У пракси више не функционише јединствен систем заштите, па стога имамо разбијену архивску службу која се затвара унутар себе и почиње да ради самостално и самосналажљиво у датим тренуцима. Неуједначеност у раду постала је главна њена одлика. А архив је, уз библиотеку, једина институција културе, ако је уопште институција културе, која има обавезу постојања на једној административној територији, за разлику од музеја, дома културе и позоришта.

Другим речима, архивистика мора да се национализује, што би практично значило да кроз законе о архивској грађи и архивској делатности управљање над архивима преузме Влада Републике Србије.

Задатак архива је да прикупи, чува, заштити и обради писану колективну меморију и омогући њену употребу. Задатак архивиста се протеже на вредновање архивске грађе, на материјалну и интелектуалну контролу над том грађом и на „меморију свога народа“ коју мора сачувати у њеном историјском контексту.¹⁶

Да ли је потребно подсећати на заседање Генералне скупштине Уједињених нација, односно њене Међународне правне комисије у априлу 1976, у оквиру расправе о значају архива, која је одредила државне архиве као важан инструмент за управљање заједницом? Јавни или тајни, они представљају баштину и јавну имовину коју држава чува као неотуђиву. Међународни експерти државни архив одређују овако: *Док човек може да замисли државу без морнарице, на пример, немогуће је замислити државу без валуте, без финансија, без средстава и без архива... који представљају... врсту државне имовине која је најбитнија и најраспрострањенија - у мери у којој се може рећи да потиче из самог постојања државе.*¹⁷

Архиви су, дакле, међународно признати као саставни део културне баштине сваке националне заједнице и њихов се статус разликује од статуса већине носилаца националне културне имовине. Чување архивске грађе сматрано је најсветијом дужношћу, а они који су се бринули о њој називани су „чуварима истине“. Чувати архивску грађу у било ком облику са циљем да се посведоче одређени догађај, поступци, радње и процеси људи, представља најсветији задатак једне друштвене заједнице.¹⁸ Архиви као меморија једног народа не само да су релевантан историјски извор, већ су и чувари незаменљивих правних докумената јавних служби и грађана који су их створили.

Све ово наводи да помисао би надлежност над архивима у Србији требало да преузме држава, тачније Влада Републике Србије. Потребно је извршити комплетирање и централизовано чување архивске грађе, законски регулисано и институционализовано на националном нивоу, а не децентрализовани систем на нивоу установа¹⁹, а да се у законском и нормативном смислу оснује Државна архивска дирекција као руководећа архивска институција на националном нивоу и орган извршне власти у области комплетирања и чувања историјски значајних докумената, за коју би директно био надлежан Министарски савет, односно Влада Републике Србије, с обзиром на то да архив чува архивску грађу из свих области друштва, што општи што специјализовани архиви, као што су Војни архив, филмски (Кинотека) итд. У архиву се чува грађа из школства, здравства, судства, привреде, дакле из надлежности свих министарстава, па самим тим за чување целокупне архивске грађе као националног добра мора да брине Министарски савет, односно сама Влада Републике Србије. Сви архиви би поново добили статус *државни архиви*, Државној архивској дирекцији били би подређени сви остали архиви, док би се Државном Архиву Србије вратио статус матичности. То не оспорава значај архива од локалног значаја ако је њихова надлежност за одређени регион и ако су ствараоци фондова локални органи власти и општинске, градске или окружне управе, индустријска предузећа, фирме, основни или виши судови, школе, болнице, лични фондови, јер се у оквиру

¹⁶ Светислава Блажевић, *Занимање архивист - актуелност или не!*, Архивска пракса 15, Архив Тузланског кантона, Тузла 2012, 5.

¹⁷ Бранка Докнић, *Архивска грађа као културна баштина*, Архив /часопис Архива Србије и Црне Горе/, бр. 1-2, Београд 2003, 43.

¹⁸ Бориша Радовановић, *Огледи из архивистике*, Зборник радова, Крагујевац 2010, 24.

¹⁹ Милена Тодоровкова, *Архив у Бугарској*, Архив /часопис Архива Србије и Црне Горе/, бр. 1-2, Београд 2005, 43-58.

њихових компетенција налази и грађа од националне вредности установа и организација које су од општенационалног значаја. Напротив, Државна архивска дирекција имала би своје Државне архивске Управе у регионалним центрима (Ниш, Крагујевац, Ужице, Зрењанин, Суботица...) преко којих би комуницирала и приближила се локалним и регионалним архивима. Стручно лице именовано директно од стране Владе Републике Србије, а на предлог Државне архивске дирекције у Државној архивској управи, имало би поред стручне и инспекцијску надлежност. Архиви би преко Управе остваривали своја законска права у вези са радом архива, али и за односе са регистратурама, а функционисао би и стручни надзор локалних архива.

ЗАКЉУЧАК

Архивска грађа као национално добро ствара слику о својој важности и утиче на свест нашег друштва који је и сам њен стваралац.

Свим претходно наведеним побољшала би се ефикасност заштите, прецизније би се утврдиле обавезе и одговорност регистратура, архива, државних, приватних и других органа који могу да утичу на ефикасност заштите и регулисале би се обавезе и одговорност регистратура, односно службених и руководећих лица око одабирања, евидентирања, чувања и коришћења и примопредаје архивске грађе. Државна архивска дирекција пратила би потребе и услове рада архива, правила програме развоја архивске службе, прегледала и предузимала мере за унапређивање стручног рада у архивима, усклађивала њихов стручни рад и имала веома значајан стручни надзор над радом архива, што би за последицу имало да у пракси функционишу јединствени систем заштите и јединствена архивска служба, док би казнене мере биле би знатно строже.

Ако се архивској грађи да статус националног добра за чију заштиту је, преко Државне архивске дирекције, одговорна сама Влада Републике Србије са свим законима и прописима које би таква институција носила, архиви би у Србији доспели на ниво који јој прописује Међународно правна комисија Генералне скупштине Уједињених нација.

Predrag M. Vidanović

Archival Material – Cultural or National good?

Summary

Archival materials as national goods create an image of their importance and they affect consciousness of our society which itself is their creator.

With all that was noted above, the efficiency of the protection would be enhanced, obligations and responsibilities of the registries, archives, state, private and other authorities that can affect protection would be determined more precisely. Obligations and responsibilities of the registries would be regulated, i.e. of official and management personnel regarding selection, recording, safe-keeping, using, and transferring of archival materials. The State Archives Directorate would monitor the needs of the archives and conditions of work, create programs of development of archival service, survey and take measures for enhancement of professional work in the archives, adjust their professional work, and, lastly, it would have significant professional supervision over the work of the archive. As a result, we would have unitary system of protection and unitary archival service, and punitive measures would be harsher.

If archival materials would be given status of national goods for which protection, through the State Archives Directorate, the Government of the Republic of Serbia is responsible with its Laws and regulations, the archives in Serbia would reach the level which is prescribed by the International Law Commission of the General Assembly of the United Nations.